

گزاشته‌ها

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی
دوره سوم، سال هفتم، شماره یکم و دوم، بهار - تابستان ۱۴۰۱ [انتشار: زمستان ۱۴۰۲]

مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب، سی سال تلاش • معرّفی کهن‌ترین نسخه چهارمقاله نظامی عروضی، کتابت قرن هشتم هجری / امیر ارغوان • شاعران کجیچی: خانواده‌ها، شعر و اشکال حمایت در آذربایجان و فراتر از آن (قرن چهاردهم تا هفدهم) / کریمت ورنو، ترجمه: مهدی رحیمپور • کتیبه دوزخانه زلمسکورت / احسان شیرازی، با همکاری دیگر انبیا نامه نوشیروان: دست‌نویسی نویافته از منظومه امیرالشعرا برهانی نیشابوری / مهدی طهباس • یادکرد «خلیج فارس» در قاموس‌های تورات عبری و تلمود / حیدر عبّوس رساله دموکرات تحریر عبارات / علی بودی • بررسی بیتی از دیوان ابوری ایوبودی • تذکره المعاصرین، تذکره‌ای ناب از سرایندهگان فارسی‌سرا / جمیل جالی، ترجمه: انجم حمید • بیتی نویافته از سنایی غزنوی / محسن احمدپوشی • مثل‌ها و کنایات مشترک فارسی و عربی رایج در فلسطین / سهیل باری گنبدی • عارف ایچی یا عارف الحی اصفهانی؟ (ادراکی بر یک بدخوانی از مصحح لطائف الحیال) / محمدمصطفی خاتمی • بررسی کتاب تلفظ در شعر کهن فارسی (اوراست دوم) / مهدی کمالی • برگ‌های کهن از ترجمه پارسی قرآن مجید (قرآن شیرازی) / میلاد یگلدو • نقلی بر کتاب نظامی گنجوی: زندگی و آثار/ مهدی فیروززاد • مختصری درباره شیوه ضبط کلمات زبان‌های ایرانی میانه غربی، ایرانی باستان، هلندی باستان و یونانی به خط فارسی / سید احمدرضا قاسمی • شیوه ضبط واژه‌های متون میخی به خط فارسی / سهیل بنیاد • زندگی و آثار فرانضی زاده محمّدسعید افغانی / نسرته صالح • پاسخی به نوشته عارف نوشاهی درباره فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره / علی منوری آقانه

شده خوان ز عشق دیرت
گفتی اندر غم رخ لب
با سنی قدر صدق کنت جلال
ما که دارم بره بزه و مضام
کست در دیده دور باب بت
شاه بر تخت جمهرش رای
که بطفت نمای رنجیبال
گفت باوی سنی هک کل روی
هر زمانه ترا ندیدم
پریان چون گنبد کنگره پای
پندراست تا بعد قاف
که سبزه جوان و سپنبل روی
پیت رامی دراز در پیش
کر چه دایم که دل شود بریت

فهرست

سرخن

مؤسسسه پژوهشی میراث مکتوب: سی سال تلاش ۵-۶

جستار

- معرفی کهن‌ترین نسخه چهارمقاله نظامی عروضی، کتابت قرن هشتم هجری / امیر ارغوان ۷-۱۸
 شاعران کججی: خانواده‌ها، شعر و اشکال حمایت در آذربایجان و فراتر از آن (قرن چهاردهم تا هفدهم) /
 کریستف ورنر: ترجمه: مهدی رحیم‌پور ۱۹-۳۵
 کتیبه دوزبانه زلمکوت / احسان شواربی: با همکاری ایگنو اشتراوخ ۳۶-۵۵
 پندنامه انوشیروان: دستنویسی نویافته از منظومه امیرالشعرا برهانی نیشابوری / مهدی طهماسبی ۵۶-۶۹
 یادکرد «خلیج فارس» در قاموس‌های تورات عبری و تلمود / حیدر عیوضی ۷۰-۷۲
 رساله رموزات تحریر عبارات / علی بوذری ۷۳-۷۸
 بررسی بیتی از دیوان انوری ابیوردی / محمود عالی‌پور ۷۹-۸۱
 تذکره المعاصرین، تذکره‌ای نایاب از سرایندگان فارسی‌سرا / جمیل جالبی: ترجمه: انجم حمید ۸۲-۸۹
 بیتی نویافته از سنایی غزنوی / محسن احمدوندی ۹۰-۹۲
 مثل‌ها و کنایات مشترک فارسی و عربی رایج در فلسطین / سهیل یاری گلدزده ۹۳-۹۵
 عارف ایجی یا عارف الحی اصفهانی؟ (درنگی بر یک بدخوانی از مصحح لطائف الخیال) / محمدصادق خاتمی ۹۶-۹۷

نقد و بررسی

- بررسی کتاب تلفظ در شعر کهن فارسی (ویراست دوم) / مهدی کمالی ۹۸-۱۱۴
 برگ‌های کهن از ترجمه پارسی قرآن مجید (قرآن شیرانی) / میلاد بیگدلو ۱۱۵-۱۲۳
 نقدی بر کتاب نظامی گنجوی: زندگی و آثار / مهدی فیروزیان ۱۲۴-۱۳۲

پژوهش‌های دباجتیب

- مختصری درباره شیوه ضبط کلمات زبان‌های ایرانی میانه غربی، ایرانی باستان، هندی باستان و یونانی به
 خط فارسی / سیداحمدرضا قائم‌مقامی ۱۳۳-۱۳۷
 شیوه ضبط واژه‌های متون میخی به خط فارسی / سهیل دلشاد ۱۳۸-۱۴۶

ایران در متون و منابع عثمانی (۲۶)

- زندگی و آثار فرائضی‌زاده محمدسعید افندی / نصرالله صالحی ۱۴۷-۱۴۹

دبارة نوسازی کتب

- پاسخی به نوشته عارف نوشاهی درباره فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره /
 علی صفری آق‌قلعه ۱۵۰-۱۵۵

سالنامه
میراث
میراث

(۱۴۰۲-۱۳۷۲)

پاسخی به نوشته‌های عارف نوشاهی درباره فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره

علی صفری آق‌قلعه

پژوهشگر متون، مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب
alisafari_m@yahoo.com

اخیراً فهرست‌نویس دانش‌ور پاکستانی، آقای دکتر عارف نوشاهی، یادداشتی را در نشریه گزارش میراث درباره کتاب این‌جانب، فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره (آمریکا) منتشر کرده‌اند (نوشاهی، ۱۴۰۱) که موضوعی از آن نیازمند پاسخ است و در این جا به آن پرداخته می‌شود.

بخشی از یادداشت ایشان مربوط به خروج نسخه‌های خطی از سرزمین‌های اسلامی - به‌ویژه شبه‌قاره - و انتقال آن‌ها به کتابخانه‌های فرنگی است، که چون ارتباط مستقیمی با کتاب این‌جانب ندارد، از آن می‌گذرم. اما ایشان در دنباله دو عبارت آورده‌اند که پرداختن به آن‌ها را ضروری می‌دانم. نخستین عبارت این است:

کارهای علی صفری آق‌قلعه همیشه با دقت و وسواس است و کتاب‌های او کمتر غلط معنوی و ظاهری دارد. با این حال، بایک تورق سطحی به چند سهو و اشتباه در ضبط‌ها برخوردیم.

ایشان پس از یادکرد چند مورد که به نظرشان نادرست بوده - و به آن‌ها خواهیم پرداخت - افزوده‌اند:

کلاً بسیاری از اسامی شبه‌قاره و کلمات هندی در این فهرست درست ضبط نشده‌است.

نظر لطف‌آمیز ایشان درباره کلیت کارهای این‌جانب، موجب خرسندی و امتنان است، اما شیوه ایشان برای مطرح کردن موضوع، بدین‌گونه که نخست اشاره کرده‌اند «با یک تورق سطحی» به اشتباهاتی برخورد کرده‌اند و

پس از یادکرد چند مورد، یک داوری کلی درباره کل کار کرده‌اند، ناخودآگاه این نکته را به خواننده القاء می‌کند که قاعدتاً لغزش‌های کار، بسیار بیش از این‌هاست. اما چنان‌که خواهیم دید، بخشی از انتقاداتی که یاد کرده‌اند، وارد نیست یا بر اثر سهو خود ایشان مطرح شده‌است. برای نمونه در جایی آورده‌اند:

ص ۹۷. در هولاسرای از اقوام کانتبه، کایتبه درست است. ضبط هولاسرای هم صحّت ندارد و باید نامی دیگر باشد.

در حالی که اصولاً اشتباهی وجود نداشته و در دو جای فهرست کنگره این نام به‌صورت «کائته» (حرف سوم با همزه و نه نون) ضبط شده، که دقیقاً مطابق نسخه و درست است، اما چون به چشم ایشان نون آمده، واژه را «کانتبه» خوانده و نقد کرده‌اند. ضمناً در نوشته ایشان ضبط «هولاسرای» که عیناً مطابق نسخه است (نک. تصویر ۱) نخست به «هولا سرای» (با فاصله) بدل شده و سپس بدون ارائه دلیل یا پیشنهادی برای شکل درست، نوشته‌اند که باید نامی دیگر باشد. پرسش این است که اگر ایشان ضبط درست را نمی‌دانند، چگونه حدس زده‌اند که این ضبط درست نیست؟ از سویی، حتی ناآشنایان با نام‌های هندی نیز به‌قیاس مواردی چون «سنگه رای»، «شیون رای» و... همین اندازه می‌دانند که اگر قرار بر فاصله دادن باشد، باید آن را به «هولاس رای» تغییر داد و تا جایی که می‌دانیم، این نام در شبه‌قاره رایج است و همان «هولاسرای» در فهرست کنگره درست است.

یا در جای دیگر نوشته‌اند:

ص ۷۳. منتخب شاهنامه (/ تاریخ دلگشای شمشیرخانی)؛ این به عرف عام منتخب شاهنامه نیست، بلکه برگردان و برگزیده شاهنامه به نثر است.

نخست باید در نظر داشت که منتخب شاهنامه نام اثر است که خود مؤلف بر آن نهاده و توصیف آن نیست تا عرف عام در آن مدخلیتی داشته‌باشد. در همان صفحه فهرست کنگره نیز عبارات آغاز متن، به‌قلم مؤلف، آورده

۱. ناقد با اشاره به شماره صفحات فهرست کنگره موارد را یاد کرده‌اند و ما نیز در این جا آن ارجاع‌ها را پیش از انتقادات نقل می‌کنیم.

نمی‌دانیم اصولاً چرا چنین موردی مطرح شده است. ناقد در جایی از نوشته خود درباره یکی از نسخه‌های شناسانده شده در فهرست کنگره نوشته‌اند:

ص ۸۵. اثری با نام ترجمه فارسی سری گنیش اتمه معرفتی شده است. این مدخل چند اشتباه دارد. اولاً نام کتاب آن نیست که فهرست‌نویس نوشته است. کلمات سری گنیش اینم در واقع جای بسمله است. گنیش یکی از خدایان هندوان است با خرطوم فیل. در همان مدخل (س ۱۷) شری کرشن حسبو نادرست و شری کرشن جیو درست است.

توجه شود که نوشته دنباله ندارد و منظور ایشان از «چند اشتباه» همان دو مورد بالا است. اما درباره نخستین اشتباه مورد ادعای ناقد، باید گفت که ایشان صرفاً در درستی نام اثر تشکیک کرده‌اند، بی آن‌که صورت درست نام اثر را ارائه کنند و باز همان پرسش پیش می‌آید که بدون دانستن شکل درست، چگونه به نادرستی ضبط ما رأی داده‌اند؟ اما در پاسخ باید گفت که در نگارش فهرست کنگره، به قرائن ظاهری و دم‌دستی بسنده نشده و هر موردی، تا جایی که منابع یاری‌رسان بوده، مورد بررسی قرار گرفته است. از جمله، نام همین اثر که از منابع گوناگون تأیید و به آن‌ها ارجاع نیز شده است: یکی فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان، اثر استاد احمد منزوی که در آن‌جا «سری گنیش اتمه» به عنوان نام اثر آورده شده و اتفاقاً مأخذ منزوی در این اثر، فهرست مخطوطات شیرانی است، که هم‌وطن ناقد، محمد بشیر حسین نگاشته و در آن‌جا (ج ۳، ص ۴۲۵) در معرفی اثر آورده است:

سری کنیش اتمه (۵۶۵۸/۲۳۳۸): ترجمه کرم بپاک از هندی به فارسی - در احوال راجه بهرت.

مأخذ دیگر، راهنمای فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان بوده که یکی دیگر از پژوهش‌گران پاکستانی، یعنی انجم حمید، آن را تدوین کرده و نام «سری گنیش اتمه، ترجمه...» در نمایه نام کتاب‌ها آمده و هیچ یک از این پژوهش‌گران در این‌که این نام اثر

شده که در آن‌جا به نام اثر چنین تصریح شده است: «...». این رساله را منتخب شاهنامه نام نهاد...». اما مهم‌تر از نام اثر، توصیفی است که در بخش متن‌شناسی فهرست کنگره آورده شده است:

گزیده‌ای به نثر از شاهنامه فردوسی به قصد اختصار و استخراج مطالب تاریخی آن است...^۲

می‌بینیم که در شناسایی نسخه اصولاً مشکلی وجود نداشته، اما نوشته ایشان وجود اشکالی موهوم را به خواننده القاء می‌کند. وانگهی ایشان در کتاب‌شناسی آثار فارسی چاپ‌شده در شبه‌قاره در شناسایی همین اثر نوشته‌اند:

ترجمه شاهنامه است به نثر و در میان، بعضی بیت‌های منتخب شاهنامه برای استشهاد آورده است. (نوشاهی، ۱۳۹۱: ۲۵۱۶)

در حالی که این اثر اصولاً ترجمه نیست. ضمناً ایشان در فهرست خود، اثر را ذیل نام مشهور آن، تاریخ دلگشای شمشیرخانی، ثبت کرده‌اند و با این‌که از نام اصلی (البته به شکل نادرست خلاصه شاهنامه) آگاه بوده‌اند، در جایگاه الفبایی نام اصلی اثر، به آن اشاره‌ای نکرده‌اند. در حالی که طبق اصول اصول نگارش فهرس مشترک، حتی اگر اثری در ذیل نام مشهور آورده شود، باز باید نام اصلی در جایگاه خود آورده و به نام مشهور ارجاع داده شود. از دیگر ایرادات ناقد بر مندرجات فهرست کنگره این مورد است:

در نمایه خوشنویسان نام یک خوشنویس دو بار ضبط شده و بار اول «شیرازی مرشد الکاتب» و بار دیگر «مرشد الکاتب الشیرازی» آمده است.

صرف‌نظر از این‌که یک کاما - که در نمایه‌ها معنادار است - پس از «شیرازی» حذف شده، باید گفت این از بدبهیات تنظیم نمایه است که نام اشخاص با مدخل قرار دادن اجزای گوناگون نام ایشان (به‌ویژه نسبت‌های مکانی، نسب‌شناسانه یا پیشه‌ای) به شکل‌های گوناگون آورده شود و

۳. متأسفانه هیچ اطلاع نسخه‌شناسی و حتی عبارات آغاز و انجام اثر در آن‌جا ثبت نشده است.

۲. در دنباله نیز به دلایل موسوم شدن متن به تاریخ دلگشای شمشیرخانی و چاپ اثر به همین نام اشاره شده است.

نیست، تشکیکی نکرده‌اند. اما برای پاسخ به این نقد، لازم است تا اطلاعات متن‌شناسی نسخه نیز از فهرست کنگره آورده شود:

ترجمه فارسی متنی درباره آیین‌های هندی است که با گفتاری از شری کرشن^۴ از الهه‌های هندی با ارجن^۵ آغاز می‌شود. نسخه‌ای با آغاز مشابه به شماره ۱۳۷۱۸ در فهرست نسخه‌های خطی ذیل مه‌پران (= شری بهاگوت = بهاگوت پران) شناسانده شده است (منزوی، ۱۳۴۸: ۱۴۳۱/۲) که شاید رونویسی از همین اثر باشد. منزوی اثر دیگری را ذیل «کرم بیاک» شناسانده و همان «سری گنیس اتمه» دانسته است (منزوی، ۱۳۶۲: ۲۱۷۹) اما آغاز نسخه آن اثر با آغاز نسخه ما یکسان نیست.

چنان‌که می‌بینیم، صرفاً به جست‌وجوی نام اثر پرداخته نشده، بلکه یافته‌های موجود، برای بررسی بیشتر، در دسترس پژوهش‌گران نهاده شده‌است. بنابراین، اصول پژوهش و فهرست‌نویسی کاملاً رعایت شده و اگر به فرض این قرائن نادرست باشد، باز ریشه در آثار پژوهش‌گران شبه‌قاره دارد و اگر قرار باشد این‌ها را نپذیریم، چه دلیلی هست که ادعای دیگری را بپذیریم؟ بنابراین، بر ناقد است که برای مدعای خود، دلیل اقامه کند.

درباره دومین اشتباه، یعنی ضبط شری کرشن جیو، ظاهراً حق با ایشان است، اما توضیح این نکته را ضروری می‌دانم که نام‌های خدایان و الهه‌های هندی از مواردی است که کاتبان هندی (اگر نگوییم هندو) که اهل آن منطقه و پرورده آن فرهنگ هستند، با تحریفات یا تغییرات بسیار ضبط کرده‌اند. نمونه‌اش نام‌های «سریکرش» و «ارجن» در نسخه است که ما به جست‌وجو پرداخته و شکل اصلی آن‌ها، یعنی «شری کرشن» و «ارجن» را با آوانویسی «Shri Krishna» و «Arjuna» در پاورقی فهرست کنگره آورده‌ایم. بنابراین، تا جایی که منابع یاری‌گر بود، در اصلاح نام‌ها کوشش شده و اتفاقاً در فهرست کنگره بیش از بسیاری از فهراس، به حلّ چنین مشکلاتی پرداخته شده‌است.

ناقد در جای دیگر نوشته‌اند:

مقدمه، ص سیزده: نام درست نسخه ناسخه مثنویات سقیمه است، نه نسخه ناسخه مثنوی.

نخست آن‌که در اشاره به این اثر، نام مشهور آن یاد شده که در بسیاری از نوشته‌های معاصر نیز به کار رفته‌است. کاربرد نام مشهور، به‌ویژه در آثاری که نام بلند و دشواری دارند، کاملاً رایج است، چنان‌که البهجة المرضیة علی الفیة ابن‌مالک با نام سیوطی یا تجزیة الامصار و تجزیة الاعصار با نام تاریخ و صاف خوانده می‌شود. چنان‌که اشاره کردیم، ناقد خود نام مشهور دلگشای شمشیرخوانی را در فهرست خویش به کار برده‌است. دوم آن‌که نسخه ناسخه برای بسیاری از پژوهش‌گران ایرانی ناشناخته نیست،^۶ کما این‌که نسخه مجلس، که ما در فهرست کنگره به آن اشاره کرده‌ایم، در فهرست کتابخانه مجلس (ج ۱۳، ص ۵۸) با نام مثنوی معنوی شناسانده شده و لازمه تشخیص ماهیت آن نسخه، آشنایی با متن بوده‌است. در کتاب نسخه‌شناخت هم، آن‌جا که به پیشینه تصحیح در میان قداما پرداخته‌ایم، به تفصیل درباره همین اثر گفت‌وگو شده‌است (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰: ۴۷-۴۹). مهم‌تر از همه این‌که اشاره به نسخه کتابخانه مجلس در یکی از پاورقی‌های فهرست کنگره، به مناسبت همسانی‌های نگاره‌های آن با یک نسخه کتابخانه کنگره و ارجاع پژوهش‌گران برای دیدن نمونه مشابه بوده‌است و اصولاً این نسخه محلّ سخن نبوده تا چنین خرده‌کاری‌هایی در آن رعایت شود. این را هم اشاره کنم که بر خلاف ادعای ناقد، ایشان غلط‌های مورد ادعا را نه «با یک تورق سطحی» بلکه حتی با جست‌وجو در پاورقی‌ها یا عبارات آغاز و انجام نسخه‌ها یافته‌اند و خوب است اگر در نوشته‌ای مبسوط، نشان دهند که منظورشان از «کلاً» بسیاری از اسامی شبه‌قاره و کلمات هندی در این فهرست درست ضبط نشده‌است» دقیقاً چند مورد است.

ایشان باز در جایی نوشته‌اند:

ص ۳۷، س ۳: دو بهر اشتباه و دو بهر درست است. بهر، بخشی از شبانه‌روز است.

۶. چنان‌که یکی از مهم‌ترین مآخذ بدیع‌الزمان فروزانفر در پژوهش‌های مرتبط با مثنوی معنوی همین نسخه ناسخه بوده‌است.

4. Shri Krishna.
5. Arjuna.

آن صرف کند. فهرست‌نویسی نیز مانند هر پژوهش دیگری، مقتضیات خود را دارد و پژوهش‌گری که به این کار می‌پردازد، باید اهتمام خود را بر مباحث اصلی (در این‌جا: متن‌شناسی و نسخه‌شناسی) متمرکز کند و به موارد جنبی، فقط در حد ضرورت و معقول بپردازد. بی‌توجهی به این مقتضیات، موجب برخی اظهار نظرهای غیرفنی و انتظارات نامنصفانه از یک پژوهش می‌شود.

ناقد در بخش پایانی نوشته خود اشاره کرده‌اند که برداشتشان از مطالعه فهرست کتابخانه کنگره این است که نسخه‌های فارسی نادر و کم‌یاب در آن کتابخانه چشم‌گیر نیست و نسخه‌هایی از آثار معروف در آن بسیار است و در دنباله افزوده‌اند:

مؤلف فهرست در توصیف آن‌ها بیش از حد ریزه‌کاری‌ها به خرج داده و نکته‌آفرینی‌ها کرده است.

گمان من این است که ناقد با زبان فارسی چندان بیگانه نیستند که ساختار کنایه را نشناسند. اما فارغ از چنین سبک نگارشی، باید بگویم که ارزش‌گذاری یک مجموعه تا حد قابل توجهی نسبی است. ممکن است ایشان، از دید خود، آن مجموعه را چندان ارزشمند نیابند، اما پژوهش‌گری دیگر، با دیدگاهی دیگر، آن را بسیار ارزشمند بداند، کما این‌که نویسنده این سطور بر این باور است. وانگهی کم‌ارزش بودن مجموعه کتابخانه کنگره را ایشان از کجا دریافته‌اند؟ جز این‌که باید مجموعه نخست به‌دقت فهرست‌نویسی می‌شد؟

از سوی دیگر، بر خلاف نظر ایشان، در تدوین دو مقوله اصلی فهرست‌نویسی یعنی «متن‌شناسی» و «نسخه‌شناسی» در فهرست کنگره کاملاً مطابق اصول پژوهش عمل شده است. در متن‌شناسی نسخه‌ها صرفاً به آن‌چه در فهرس پیشین آمده بسنده نشده و از همین روی، لغزش‌های کارهای پیشین در این فهرست گوش‌زد شده است. از جمله لغزشی که در شناساندن مؤلف غنچه طرب در فهرست آربری پیش آمده و ناقد آن را تکرار کرده‌بودند. هرچند ایشان در نوشته خود، موضوع را چنان مطرح کرده‌اند که گویی مشکل، مأخذ ایشان برای یادکرد آن نام بوده است. وانگهی در فهرست کنگره برای

باید توجه داشت که «بهر»، به معنای بخشی از یک چیز، از دیر باز در متون فارسی کاربرد داشته و در لغت‌نامه هم به معنای قسمتی از شبانه‌روز یاد شده است. در نسخه هم دقیقاً «بهر» با یک نقطه ضبط شده و اتفاقاً کاتب در سطر بالایش نام یک مکان را با سه نقطه نوشته است. ایشان باز به عنوان انتقاد نوشته‌اند:

ص ۵۸، س ۳. «داست؟» با علامت سؤال. داشت، یعنی «خاطر داشت/ پاس خاطر». در همین سطر «محلّه رز ادبان» شاید درست نباشد.

نکته این‌جاست که در ضبط «خاطر داست» فقط احتمال خوانش دو-سه صورت ممکن است و تا این اندازه را ما نیز می‌توانستیم حدس بزنیم، اما ترکیب‌سازی در زبان فارسی در بسیاری از موارد عرفی است و نمی‌شود با هر دو واژه‌ای یک ترکیب درست ساخت. ضبط «خاطر داشت» در زبان فارسی نامتعارف است و در این معنی، عباراتی چون «پاس داشت خاطر» یا همان «پاس خاطر» که نوشته‌اند، به کار می‌رود. بنابراین، چون احتمال دادیم که شاید واژه دیگری باشد، عین ضبط نسخه را با نشانه پرسش نشان داده‌ایم. اما درباره بخش دوم که نوشته‌اند «محلّه رز ادبان شاید درست نباشد»، باز از همان گونه است که ضبط درست را ارائه نکرده و بی‌هیچ دلیلی صرفاً احتمال داده‌اند که ضبط ما درست نیست. روشن است که ضبط نام مکان‌ها ممکن است در بسیاری از نسخه‌ها قابل اطمینان نباشد، اما در این‌جا دو نکته وجود دارد:

۱. نام این مکان در متن اثر ضبط نشده تا بپنداریم کاتب با آن آشنا نبوده و احتمال تحریف بدهیم، بلکه نامی است که در انجامه آمده و محل سکونت کسی است که کاتب نسخه را برای او نوشته و دقیقاً هم نقطه‌گذاری کرده است (نک. تصویر ۲). بنابراین، عین ضبط نسخه، حتی با رعایت فواصل، در فهرست آمده است و انتقاد ایشان وارد نیست.
۲. جایگاه سکونت کسی که کتابت نسخه را در حدود صد سال پیش به کاتب سفارش داده (آن هم در حد محلّه، نه شهر یا ایالت) از دیدگاه فهرست‌نویسی اهمیتی ندارد تا انتظار داشته باشیم یک فهرست‌نویس وقت خود را برای یافتن

معرفی کدام اثر معروف، درازگویی شده‌است؟ فقط در مواردی که اثری یا مؤلفی ناشناخته یا کم‌شناخته بوده، موضوع به تفصیل بررسی شده‌است. در نگارش بخش نسخه‌شناسی نیز با توجه به ارزش هنری نسخه‌ها، به هر کدام پرداخته شده‌است.

سخن پیش‌گفته ناقد به‌عنوان مقدمه‌ای برای این پرسش مطرح شده‌است که: آیا بهتر نیست فهرست‌نویسی مفصل و دقیق نسخه‌ها برای مجموعه‌های ارزشمندی چون کتابخانه‌های ترکیه صورت گیرد؟ و سپس کوشش‌های مجتبی مینوی، توفیق سبحانی و سید محمدتقی حسینی در گردآوری یا فهرست‌نویسی نسخه‌های ترکیه به‌عنوان مثال یاد شده‌است. بر خلاف نظر ایشان، باید گفت که فارغ از هر معیاری، فهرست‌نویسی دقیق همه نسخه‌های فارسی ضروری است و تا هر کتابخانه و مجموعه‌ای به‌دقت شناسانده نشود، اصولاً معیاری برای ارزش‌گذاری نسخه‌های آن در دسترس نخواهد بود. ضمن این‌که اگر بنا بر گزینش بر اساس ارزش نسخه‌ها باشد، به‌آسانی می‌شود گفت که تدوین فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان توسط استاد احمد منزوی کاری غیرضروری بوده و باید چنان هزینه و تخصصی، صرف نسخه‌های ترکیه می‌شد. حال آن‌که در نسخه‌شناسی، حتی‌الامکان باید از هر گونه نظر گزینشی پرهیز کرد.

حتی باید بگویم که بر خلاف نظر ایشان، بسیاری از پیش‌فرض‌های پیشین، نیازمند تجدیدنظرند. مثلاً اگر در گذشته اولویت‌دادن به متن‌شناسی، موجب کم‌توجهی و حتی بی‌توجهی به نسخه‌شناسی بود، امروزه چنین نیست و اگر بخواهیم دانش نسخه‌شناسی را به جایگاهی شایسته برسانیم، باید به بخش نسخه‌شناسی فهارس نیز توجه ویژه داشته باشیم. از سویی، فهرست‌نویسی شتاب‌کارانه نسخه‌ها، به‌ویژه آن‌گاه که بر دست افراد ناوارد انجام شود، آسیب‌هایی در پی دارد که گاه جبران‌ناپذیر است. برای نمونه، نویسنده این سطور، در فرصتی سه‌هفته‌ای که برای سفر به استانبول پیش آمد، نسخه‌های فارسی موجود در کتابخانه ایاصوفیا را تا شماره ۲۰۰۰ آن کتابخانه فهرست کرد. پس از بازگشت به تهران مشخص شد که آقای سید محمدتقی حسینی همه

نسخه‌های فارسی آن کتابخانه را فهرست کرده‌است. پس از انتشار آن فهرست مشخص شد که در همان ۲۰۰۰ نسخه نخست کتابخانه ایاصوفیا (یعنی کمابیش ۱۳۰ نسخه فارسی) موارد بسیاری از چشم فهرست‌نویس افتاده و موارد دیگری را نیز نادرست شناسانده‌است و لذا نقدی بر آن فهرست نوشته شد (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۲). اما مایه تأسف این است که پس از دسترسی به تصویر کل نسخه‌های کتابخانه ایاصوفیا، مشخص شد که ایشان ده‌ها نسخه فارسی آن کتابخانه را اصولاً فهرست‌نویسی نکرده‌است، که در میان آن‌ها آثار و نسخه‌های بسیار مهمی دیده می‌شود. از سویی در فهرست‌نویسی همان بخش‌ها هم از فهرست‌های منتشر نشده پژوهش‌گران اهل ترکیه استفاده شده و همین موجب لغزش‌هایی شده‌است. برای نمونه، نام نویسنده متن فارسی روضة الناظر للملك الناصر (نگاشته ۵۵۸ق) را به‌صورت «ابوبکر بن اسماعیل بن سعید بن رازی» ضبط کرده‌اند، در حالی که «ابوبکر بن اسماعیل بن صاعدی الرضی» است. تشخیص این نکته آسان است که تبدیل «صاعدی الرضی» به «سعید بن رازی» بر اثر برگرداندن از الفبای رایج در کشور ترکیه است.^۷ ضمن این‌که ظاهراً ایشان اصلاً نسخه را ندیده‌اند، زیرا کوچک‌ترین اشاره‌ای به دوره نگارش روضة الناظر نکرده و بدین‌گونه، یک اثر فارسی از سده ششم را از گردونه پژوهش‌ها خارج کرده‌اند.^۸ یا در فهرست‌نویسی کتابخانه نافذپاشا، نسخه منحصر به فرد بخشی از متن فارسی تفسیر منیر را، که از اقدم متون فارسی (نگاشته ۴۵۷ق) است، در ذیل مواهب علیّه شناسانده‌اند (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۷) و اگر این نسخه دوباره بررسی نمی‌شد، ممکن بود سال‌ها مورد توجه واقع نشود و اطلاعات بسیار مهمی از یک متن از سده پنجم از دست برود. از این‌گونه موارد در کارهای ایشان کم نیست، و در این‌جا صرفاً چند نمونه را یادآور شدیم تا به این نکته اشاره کنیم که با کار شتاب‌زده، چه

۷. حسینی مشابه همین اشتباهات را در دیگر فهارس خود نیز مرتکب شده‌است. برای نمونه، تخلص سراینده منظومه مخزن الابزار را که «معنوی» است، در فهرست دست‌نویس‌های فارسی کتابخانه فاتح به‌صورت «مانوی» ضبط کرده‌است (حسینی، ۱۳۹۲: ۳۰۸).

۸. نویسنده این سطور مقاله‌ای درباره روضة الناظر و نویسنده آن در دست نگارش دارد.

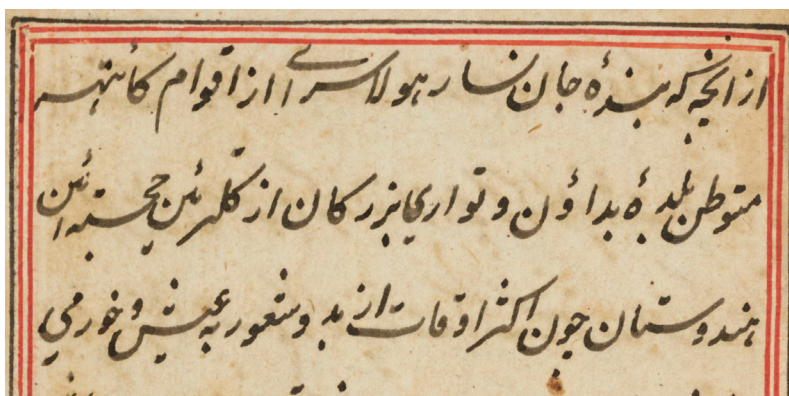
کتابنامه

- حسینی، سیدمحمدتقی (۱۳۹۲). فهرست دستنویس‌های فارسی کتابخانه فاتح (استانبول). تهران: کتابخانه مجلس.
- صفری آق‌قلعه، علی (۱۳۹۰). نسخه‌شناخت. تهران: میراث مکتوب.
- _____ (۱۳۹۲). «تکمله و استدراکاتی بر فهرست دستنویس‌های فارسی کتابخانه ایاصوفیا». گزارش میراث، ۵۶-۵۷ (فروردین- تیرماه): ۹۱-۱۰۴.
- _____ (۱۳۹۷). «نسخه‌ای تازه‌یاب از تفسیر منیر اثر ابونصر احمد بن محمد حدّادی و نکاتی درباره‌شناسایی افراد خاندان حدّادی در دیوان سنائی و عثمان مختاری». گزارش میراث، ۷۶-۷۷: ۱۳-۲۲.
- نوشاهی، عارف (۱۳۹۱). کتاب‌شناسی آثار فارسی چاپ‌شده در شبه‌قاره (هند، پاکستان، بنگلادش). تهران: میراث مکتوب.
- _____ (۱۴۰۱). «اهمیت فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره (آمریکا) از دیدگاه شبه‌قاره». گزارش میراث، ۹۲-۹۳: ۹۶-۹۸.

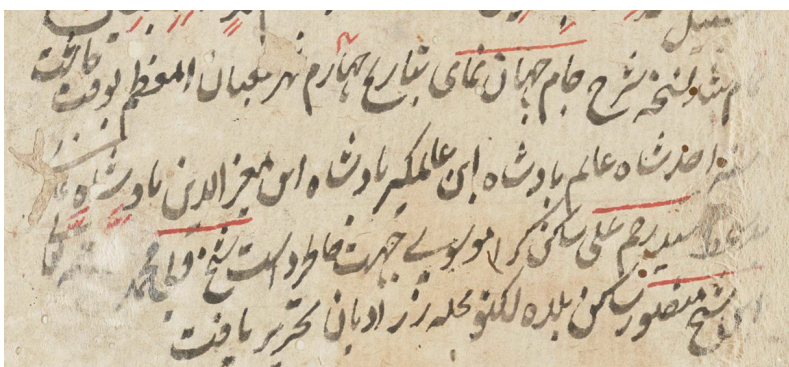
اطلاعاتی از دست می‌رود. ضمن این‌که تکمیل چنان فهرسی، نیازمند یک کار دوباره و کامل است، اما آیا می‌توان مؤسسه‌ای را متقاعد کرد که از فهرست‌نویسی یک مجموعه «به‌ظاهر فهرست‌شده» پشتیبانی کند و آن را دوباره کاری تصوّر نکند؟

نگاه‌شتاب کارانه به مقوله فهرست‌نویسی، شاید تا یکی-دو دهه پیش توجیهی داشت، اما گمان می‌برم که امروز نباید همچنان به همان شیوه کار کرد.

نکته‌ای که دوست دارم در پایان متذکر شوم این‌که ناقد در میان آن‌همه اظهار دردها و راهنمایی دیگران، کوچک‌ترین اشاره‌ای به سودمندی‌ها و نقاط قوت کار نکرده و برعکس، کوشش کرده آن را اثری با نقاط ضعف قلمداد کند؛ اما من، به سابقه سال‌ها سروکار داشتن با نسخه‌ها و در نتیجه فهرس نسخه‌های خطی، فهرست کنگره را از کارهای خوب و استاندارد به شمار می‌آورم و خوشحالم که اظهارنظرها و تشویق‌های متخصصان فهرست‌نویسی نیز این نظر را تأیید کرده‌است.

تصویر ۱

تصویر ۲

Table of Contents

Editorial

The Written Heritage Research Institute: Thirty Years of Endeavour..... 5-6

Articles

- A Review of the Oldest Manuscript of Nizami-ye 'Arūzī's *Chahar Maqala* (The Four Treatises), Copied in the 8th Century AH. / **Amir ARGHAVAN** 7-18
- The Kujujī Poets: Families, Poetry, and Forms of Patronage in Azerbaijan and Beyond (Fourteenth to Seventeenth Centuries) / **Christoph WERNER**; Translated by **Mehdi RAHIMPOUR** 19-35
- The Bilingual Inscription of Zalamkot / **Ehsan SHAVAREBI**; with a contribution by **Ingo STRAUCH** 36-55
- Anūshīrvān's Pand-Nāma (Book of Wisdom); A Newly-Found Manuscript of Amīr-Al-Shu'arā, Burhāni-yi Nayshābūrī's Composition / **Mehdi TAHMASEBI** 56-69
- The Mention of the Persian Gulf in Dictionaries of The Hebrew Bible and Talmud / **Heidar EIVAZI** 70-72
- Resāle-ye *Rumūz-i Tahrīr-i 'Ibārāt* (A Treatise on the Use of Punctuation in Writing) / **Ali BOUZARI** 73-78
- A Study on a Couplet of Anvarī's *Diwan* (Collection of Poems) / **Mahmoud ALIPOUR** 79-81
- Tazkirat-Al-Mu'āsirīn* (Memoirs of the Contemporaries): An Obscure Memoir of Persian Poets / **Jamil JALEBI**; Translated by **Anjom HAMID** 82-89
- A Newly-Found Couplet of Sanā'ī / **Mohsen AHMADVANDI** 90-92
- Shared Persian and Arabic Adages and Allusions Commonly Used In Palestine / **Soheil YARI GOLDARREH** 93-95
- 'Arif-i Īji or 'Arif-Al-Hay Isfahāni (A Contemplation on an Erroneous Reading by The Editor of *Latā'if-Al-Khīyāl* (Subtleties of Imagination)) / **MohammadSadegh KHATAMI** 96-97

Reviews and Critiques

- A Review of *Pronunciation in Classical Persian Poetry* (Second Edition) / **Mehdi KAMALI** 98-114
- Old Folios of a Quran Translation In Persian (The So-Called Shīrānī Quran) / **Milad BIGDELOU** 115-123
- A Review of *Nizami-ye Ganjawā: Life and Works* / **Mehdi FIROUZIAN** 124-132

Essays on Research

- Notes on the Transliteration of Middle Iranian, Old Iranian, Sanskrit, and Greek Words into Persian Script / **Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI** 133-137
- Cuneiform Texts in Persian Script: Transliteration and Transcription / **Soheil DELSHAD** 138-146

Iran in Ottoman Texts and Sources (25)

- Life and Works of Muhammad Sa'id Efendi / **Nasrollah SALEHI** 147-149

On the Previous Articles

- A Response to 'Arīf Naushahi's Article on *The Library of Congress Catalogue of Persian Manuscripts* / **Ali SAFARI AQ-QALEH** 150-155

Gozaresh-e Miras

98 - 99

Quarterly Journal of Textual Criticism,
Codicology and Iranology
Third Series, vol. 7, no. 1 - 2, Spring - Summer 2022
[Pub. Winter 2024]

Proprietor:

The WRITTEN HERITAGE RESEARCH INSTITUTE

Managing Director & Editor-in-Chief:

Akbar Irani

General Editor:

Masoud Rastipour

Managing Editor:

Younes Taslimi-Pak

Cover:

Mahmood Khani

Print:

Miras

No. 1182, Enghelab Ave.,
Between Daneshgah St. & Abureyhan St.,
Tehran, Iran

Postal Code: 1315693519

Tel: 66490612, **Fax:** 66406258

Website: www.mirasmaktoob.com

E-mail: gozaresh@mirasmaktoob.ir

Table of Contents

Editorial

The Written Heritage Research Institute: Thirty Years of Endeavour..... 5-6

Articles

- A Review of the Oldest Manuscript of Nizami-ye 'Arūzī's *Chahar Maqala* (The Four Treatises), Copied in the 8th Century AH. / Amir ARGHAVAN 7-18
- The Kujujī Poets: Families, Poetry, and Forms of Patronage in Azerbaijan and Beyond (Fourteenth to Seventeenth Centuries) / Christoph WERNER; Translated by Mehdi RAHIMPOUR 19-35
- The Bilingual Inscription of Zalankot / Ehsan SHAVAREBI; with a contribution by Ingo STRAUCH 36-55
- Anūshīrvān's Pand-Nāma (Book of Wisdom); A Newly-Found Manuscript of Amīr-Al-Shu'arā, Burhāni-yi Nayshābūrī's Composition / Mehdi TAHMASEBI 56-69
- The Mention of the Persian Gulf in Dictionaries of The Hebrew Bible and Talmud / Heidar EIVAZI 70-72
- Resāle-ye Rumūz-i Tahrīr-i 'Ibārāt (A Treatise on the Use of Punctuation in Writing) / Ali BOUZARI 73-78
- A Study on a Couplet of Anvarī's *Diwan* (Collection of Poems) / Mahmoud ALIPOUR 79-81
- Tazkirat-Al-Mu'āsirīn* (Memoirs of the Contemporaries): An Obscure Memoir of Persian Poets / Jamil JALEBI; Translated by Anjom HAMID 82-89
- A Newly-Found Couplet of Sanā'ī / Mohsen AHMADVANDI 90-92
- Shared Persian and Arabic Adages and Allusions Commonly Used In Palestine / Soheil YARI GOLDARREH 93-95
- 'Arif-i Īji or 'Arif-Al-Hay Isfahāni (A Contemplation on an Erroneous Reading by The Editor of *Latā'if-Al-Khīyāl* (Subtleties of Imagination)) / MohammadSadegh KHATAMI 96-97

Reviews and Critiques

- A Review of *Pronunciation in Classical Persian Poetry* (Second Edition) / Mehdi KAMALI 98-114
- Old Folios of a Quran Translation In Persian (The So-Called Shīrānī Quran) / Milad BIGDELOU 115-123
- A Review of *Nizami-ye Ganjawi: Life and Works* / Mehdi FIROUZIAN 124-132

Essays on Research

- Notes on the Transliteration of Middle Iranian, Old Iranian, Sanskrit, and Greek Words into Persian Script / Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI 133-137
- Cuneiform Texts in Persian Script: Transliteration and Transcription / Soheil DELSHAD 138-146

Iran in Ottoman Texts and Sources (25)

- Life and Works of Muhammad Sa'id Efendi / Nasrollah SALEHI 147-149

On the Previous Articles

- A Response to 'Arīf Naushahi's Article on *The Library of Congress Catalogue of Persian Manuscripts* / Ali SAFARI AQ-QALEH 150-155